

SUBHONQULIXON TOMONIDAN OLIB BORILGAN TASHQI SIYOSAT (XIVA XONLIGI BILAN BO'LGAN MUNOSABATLAR)

To'rayeva Charos Qurbonmurot qizi
O'zbekiston Milliy Universiteti
Tarix fakulteti 3-kurs talabasi
Usmonov Shaxboz Ismatullo o'g'li
O'zbekiston Milliy Universiteti
Tarix fakulteti 4-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Ashtarxoniylar sulolasining oltinchi vakili Subhonqulixonni xonlik taxtiga chiqishi va mamlakatni mustahkamlash borasida olib borgan tashqi siyosati ya'ni Xiva xonligi bilan bo'lgan munosabatlari, buning natijasida Buxoro xonligining yuksalishi, Xiva xonligining inqiroziga sabab bo'lishi haqida ma'lumotlar berilgan.

Abstrakt. In this article, detailed information is provided about the external policy of Subhonqulixon, who was the sixth representative of the Ashtarxoni dynasty, and his actions in ascending to the throne and strengthening the country, particularly in relation to his relations with the Khiva Khanate. As a result of these interactions, it led to the rise of the Bukhara Khanate and the destabilization of the Khiva Khanate.

Kalit so'zlar. Nodir Muhammad, Subhonqulixon, Abulg'oziy Bahodirxon, Anushaxon, Balx, fitna, birodarkushlik.

Key words. Nadir Muhammad, Subhonkulikhan, Abulghazi Bahadirkhan, Anushakhan, Balkh, conspiracy, brotherhood.

Subhonquli ibn Nadr Muhammad Buxoro xonligining ashtarxoniylar sulolasidan bo'lgan oltinchi hukmdori. Otasi Balx hokimi bo'lgan davrda, 1628-yilda dunyoga kelgan. Nadr Muhammadxon Buxoro xoni bo'lgach o'g'li Subhonqulini Soli Saroy¹ shahri, so'ngra Balx viloyati hokimi qilib tayinlaydi. Nadr Muhammad vafotidan so'ng farzandlar o'rtasida adovat kuchayadi. Abdulaziz ukasi Subhonqulining raqobatidan qo'rqib Balxni olmoqchi bolib, aza kunlari tugamasdan ukasi Qosim Muhammad Sultonga lashkar berib, Amudaryoning narigi sohiliga jo'natadi. Uzoq lek samarasiz qamaldan so'ng Qosim Sulton Xisorga chekinadi, Subhonquli taxtga shar'iy voris deb tan olinish sharti bilan ikki o'rtada bitim imzolani².

Abdulazizxon hokimiyatni egallagan davr oralig'ida Balx va Badaxshon hokimligini Buxorodan mustaqil boshqaradi. 1680-yil 2-fevralda keksayib qolgan

¹ Soli Saroy Amudaryoning janubida Chig'atoy xoni Qozonxon tomonidan bunyod etilgan va o'zi shu joyni qarorgoh qilgan edi.

² Armiy Vamberi Buxoro yohud Movarounnahr tarixi (ikkinchi jild). -T:Info capital group,2019.128-b

Abdulazizxon xonlik taxtini Subhonqulixonga topshirib o'zi xaj safariga yo'l oladi. Subhonqulixon xonlik taxtini 1681-1702-yillarda idora qilgan.³

Abdulazizxon davrida Buxoro xonligining tashqi siyosati munozarali bo'lib, eng ko'p ixtiloflar Xorazm xonligi bilan bo'ladi. XVII asrning ikkinchi yarmi, asosan Xorazm hukmdorlarining Buxoroga hujumi bilan o'tadi. Abulg'oziyning Buxoroga qarshi xujumi Subhanqulixonning yordam so'rab qilgan murojaatidan so'ng boshlanadi. Subhanqulixon Balxni boshqarayotgan vaqtidayoq Xiva xoni bilan yaxshi munosabat o'rnatishga harakat qilgan.

“Shajarai turk” asarida keltirilishicha Subhonqulixon Buxoroni egallash uchun Xiva xoni saroyiga elchilar ham yuborib, akasi Abdulazizxon uning hayotiga qasd qilib Balxni undan olishga harakat qilayotgani, shu sabab Abulg'oziyga endi mening otam va akam siz deya yagona pushti panohi sifatida xonni ataydi. Buxoroga yurish qilmasa Balxni akasi egallashi va begunoh boshini olib birodarkushlik bo'lishini ta'kidlaydi. Subhonqulixon bu so'zlarni erkin aytishiga sabab u xoni jannat makon (Abulg'oziy) ning tug'ushgan ini bo'lgan Sharif Muhammad sultonning qiziga uylangani xonlik kuyovi darajasiga ko'tarilgani edi⁴.

Subhonqulixon ko'zlagani kabi bo'lib Xorazm xoni Abulg'oziy Bahodirxon (1644-1663) Ko'kyurtlikka⁵ xujum qilishi dastlabki harakatlardan biri edi. Abulg'oziy Bahodirxon qo'shini 1655-yili Buxoroga hujum qiladi. 1658-yilda Qorako'lga hujum qilib katta asir va o'ljalarni qo'lga kiritadi. Keyingi harakatlar Karmanaga qaratilib Abdulazizxon unga 60 ming kishilik qoshin bilan hujum qiladi. Bu jangda 14 yoshli Anushteginni yordami bilan Abulg'oziyxon mag'lubiyatdan qutilib qoladi Abdulazizxon yarador bo'lib, Amudaryodan suzib o'tadi. Xorazm xoni Vardonze va 1662-yili Buxoro ostonalarigacha yetib boradi. Buning natijasida ikki davlat o'rtasida sulh tuziladi, lekin Abulg'oziy vafoti bilan u buziladi.

Xiva xoni Anushaxon (1663-1686) davrida Buxoroga qarshi yangi hujum boshlab, Xojayi Jo'ybor manziliga qadar keladi va bu ziyoratgohni taroj ettiradi. Bu vaqtda Abdulazizxon Karmanada edi. Darhol Buxoroga qaytdi. Shahar darvozalari xivaliklar tarafidan egallangan edi. Abdulaziz 40 yaqin fidokor tarafdorlari bilan tunda kelib, soqchilarni o'ldirib, shaharga kirdi. Aholini jangga chorladi. Natijada o'zbeklar, tojiklar, ajnabiylar turli ellat va kasbdagilarning barchasi qo'lga qurol olib dushman ustiga hujum qildi, Anushaxon qo'shining oz qismigina shahardan qochib Xivaga qadar keta oladi.

³ O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. “S” harfi: Davlat ilmiy nashriyoti

⁴ Abulg'oziy Bahodirxon. Shajarai turk. -T:Cho'lpon, 1992. 185-b

⁵ Ko'kyurtlik-Amudaryonning o'ng sohilidagi cho'ldagi bir manzil bo'lib, Buxoro bilan Xiva o'rtasidagi chegara nuqtasi hisoblangan.

Xiva xonlarining Buxoroga yurishi natijasida Subhonqulixonni Abdulazizxon bilan munosabati yaxshilanib, akasi taxtni topshirgunicha 1651-1681-yillar davomida Balx, Badaxshonni idora qiladi.

Abdulazizxon o'z ukasining foydasiga taxtdan voz kechishiga asosiy sababi sifatida uzoq vaqt davomida Xiva xonligi bilan olib borilgan urushlar xonning tinkamadorini quritishi bo'lsa, ukasi bilan doimiy kelishmovchiliklar natijasida Abdug'afforxo'ja vositachiligida sulh tuzulib, Subhonqulixonni valiahd sifatida e'lon qilinishi bilan yakunlanadi.

Subhonqulixon xonlik taxtiga o'tirgandan so'ng dastlabki amalga oshirgan ishlaridan biri sifatida xonlikni Xiva hujumlaridan xalos etish uchun kurash bo'ladi. Buning uchun yaxshi qo'shin zarur edi. Shu maqsadda u soliqlar miqdorini oshirib, bu orqali qo'shin sonini ko'paytiradi. Anushaxon Abdulazizxon taxtdan ketganidan so'ng, 1683-yilda Buxoroga qaytadan hujum boshlaydi. Subhonqulixon katta mushkilot ichida qoladi, Movarounnahrda tutash bo'lgan hududlardagi barcha ittifoqchilarini yordamga chaqiradi. Bu holatda faqatgina Mahmudbiy otaliq sadoqat ko'rsatib Subhonqulixonga yordamga yetib keladi va G'ijdivon yonidagi jangda Xiva xonini mag'lubiyatga uchratib, Xivagacha ta'qib qiladilar⁶.

Anushaxon Buxoro xonligiga harbiy yurushlarini davom etdirgan holda, 1684-yilda qayta hujum qiladi. Yoz oyida Xiva xoni qo'shinlari Samarqandni egallashga erishib, bu yerda Anushaxon nomiga xutba o'qitilgan hamda uning nomidan tanga zarb etilgan. Bu hodisa samarqandliklarning Anushaxonni o'z hukmdori deb tan olganini bildirardi.

Bu vaqtda Subhonqulixon Balxda edi faqat 1685-yil so'nggi kuz oylarida bu bosqin bartaraf etiladi. Anushaxonga bu harbiy yurish qimmatga tushadi, mag'lubiyat va katta talafot ko'rgan holda Xivaga qaytish vaqtida bir guruh fitnachilar tomonidan o'ldiriladi. Xonlik taxtiga birin-ketin Anushaxonning og'illari-Xudoydot va Erengxon o'tqaziladi⁷.

Dastlabki davrda, Subhonqulixon Xivaning yangi xoni bilan yaxshi munosabatda bo'ladi, hatto uni o'z ximoyasiga oladi Ammo bu jarayon uzoqqa bormaydi. Bunga asosiy sabab sifatida tez orada Erengxon otasining yo'lidan borib, 1687-yilda Buxoroga hujumi poytaxt darvozasigacha yetdi. Bunga javoban Maxmudbiy talaygina askarlar bilan Xorazm ustiga hujum uyushtiradi. Hujum fojeali, ya'ni, Xiva xonligi mag'lubiyati va mustaqilligini yo'qatishi va Erengxonni 1688-yilda o'ldirilishi bilan yakunlanadi. Subhonqulixon o'ldirilgan xon o'rniga o'z noibi Amir Niyoz eshikog'aboshi (Shohniyoz) ni Xiva taxtiga o'tkazadi. Shu tariqa Xiva xonligi

⁶ Zamonov A. T. Subhonov F. Buxoro xonligining Ashtarxoniy hukmdorlari. - T.: 2012. 69-b

⁷ Armiy Vamberi. Buxoro yohud Movarounnahr tarixi. 2-qism. T.: Info capital group, 2019. 138-b

Abdullaxon II davridan soʻng yana Buxoroga qoʻshib olinadi va bu ikki yil davom etadi⁸.

Xulosa oʻrnida aytish mumkinki, Subhonqulixon xonlikni birlashtirish uchun koʻp harakat qilsada, Abdulazizxon davrida boshlangan Xiva xonligi bilan uzoq vaqt olib borgan urushlar Buxoro xonligi iqtisodiy ahvoliga juda katta taʼsir koʻrsatgan edi. Balx uchun boʻlgan siyosiy kurashlar, yarim mustaqil boʻlgan oʻzbek qabilalari orasidagi gʻalayonlar, Subhonqulixonning oʻgʻillari hokimyat talashib bir-birlarini oʻldirishi ham xonlik siyosatini, davlat boshqaruvini mushkul holatga olib keladi. Xiva xonligi bilan boʻlgan ziddiyatlar Subhonqulixon hukmronligida hal boʻlib, qisqa vaqtga boʻlsada oʻzbek davlatchiligi birlashsada, Ashtarxoniyalar sulolasi siyosi y madaniy, iqtisodiy jihatdan inqirozi uning hukmronligidan boshlangandi.

Adabiyotlar:

1. Arminiy Vamberi Buxoro yohud Movarounnahr tarixi (ikkinchi jild). -T:Info capital group,2019.128-b
2. Abulgʻoziy Bahodirxon. Shajarai turk. -T:Choʻlpon, 1992. 185-b
3. Zamonov. A.T.Subhonov F.Buxoro xonligining Ashtarxoniy hukmdorlari.- T.:2012.69-b
4. Zamonov. A. Buxoro xonligi tarixi. -T:2021.206-b
5. Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi. “S” harfi: Davlat ilmiy nashriyoti
6. B. J. Eshov. Oʻzbekiston tarixi.T. 2020. 170-171-b
7. A.Ziyo. Oʻzbek davlatchiligi tarixi (Eng qadimgi dvrdan Rossiya bosqiniga qadar) -T:Sharq, 2000. 266-227-b
8. Muhammad Xaydar Mirzo. Tarixi Rashidiy. -T:Sharq, 2010
9. R.Shamsuddinov, Oʻ.Ubaydullayev, Sh.Karimov.Vatan tarixi. -T:Sharq, 2020.33-34-35-b

⁸ ZamonovA .Buxoro xonligi tarixi.-T.:2021.206-b